

boekbespreking: De biologische evolutie van de Kunsten

JELLE REUMER *

Waar komt in vredesnaam onze behoefte aan kunst vandaan? Heeft deze wellicht een oorsprong die evolutionair te verklaren is? Trouwens, wat is überhaupt de zin van kunst? Waar is al dat gedans, gemusiceer, geschilder en geteken en al die fantastische schrijverij nou eigenlijk goed voor? Deze vragen spookten kennelijk al geruime tijd door het hoofd van Frans Ellenbroek - bioloog, ooit gepromoveerd op competitie bij spitsmuizen en al ruim 25 jaar directeur van het Natuurmuseum Brabant in Tilburg. Toen hij vorig jaar de kans kreeg op een *sabbatical leave* van drie maanden greep hij die gelegenheid aan om zijn gedachten over oorsprong en zin van kunst op een rij te zetten. Het boek 'De biologische evolutie van de Kunsten' is de vrucht van deze korte retraite.

Het onderwerp is inderdaad boeiend: je vraagt je allemaal wel eens af wat kunst nou voor zin heeft. Vooral kunst waar je zelf geen band mee hebt lijkt soms een volslagen zinloze verspilling van tijd, moeite en (vaak veel) geld. Het eerste wat het lezen van Ellenbroeks filosofie me heeft opgeleverd is dat ik van dat vooroordeel ben genezen. Niet dat ik nu ontroerd naar een uurtje housemuziek zal gaan zitten luisteren, maar de zin ervan in termen van voordeel voor mens en maatschappij kan ik in elk geval inzien.

Chimpanseekrabbels

Ellenbroek analyseert zijn onderwerp door het aanbrengen van een interessante en goed onderbouwde dichotomie. Die vinden we in de anatomie van onze hersenen, heeft een vervolg bij een tweedeling in maatschappelijke gedragingen of functies, en eindigt bij een onderscheid in kunstvormen, grof gezegd Kunst met een grote K en volkskunst. Hij begint daartoe bij de dieren, niet verwonderlijk voor een bioloog. Dieren kennen hun eigen kunstuitingen, en dat zijn niet alleen de bekende chimpanseekrabbels. Gedragingen zoals baltsen en ander gedrag met een dikwijls seksuele achtergrond (bijvoorbeeld het maken van kunstig gekleurde bouwwerkes door preevogels) zijn instinctief vastgelegde vormen van dierenkunst. De pauw, die imponerend met zijn staart ritselt, gebruikt zijn staartpennen zelfs als muziekinstrument. Bij de mens is de danskunst een afgeleide vorm van het dierlijke baltsgedrag en muziek is een afgeleide van vogelzang en ander dierenluid.

Naarmate de mens ontstond, zeker de huidige soort *Homo sapiens* vanaf circa 200.000 jaar geleden, maakten de hersenen een explosieve groei door. Naast het 'dierlijke' deel, de cortex, ontwikkelde de neocortex zich tot grote omvang. In de neocortex zetelen het bewustzijn en de mogelijkheid tot (zelf)reflectie, twee typisch menselijke eigenschappen. De neocortex is dus de zetel van de meer bewuste vormen van ons handelen. De cortex daarentegen is de plaats van de instincten, van het dierlijke deel van het menselijke gedrag. Deze tweedeling van onze hersenanatomie vindt zo zijn weerslag in een tweedeling van ons handelen. Volgens Ellenbroek kunnen we twee categorieën in ons gedrag en de gedragsfuncties onderscheiden: aan de ene kant de consoliderende functies, gericht op sociale en culturele continuïteit en dus op het collectief en de maatschappij, en aan de andere kant de innovatieve functies, gericht op welzijn van het individu en de persoonlijke ontplooiing. De consoliderende functies komen uit de cortex, de innovatieve functies uit de neocortex voort. Tussen beide gedragscategorieën heerst een permanente strijd. De mens

* [prof.dr J.W.F. Reumer is directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam; e-mail reumer@nmr.nl]

wordt verscheurd door enerzijds de behoefte om bij een groep te horen (corticaal gedrag) en anderzijds de drang om daar juist van los te komen, om te ontsnappen uit de omknelling van familie en maatschappij (neocorticaal gedrag).

Oerwoudmuziek

Kunsten komen uit beide hersendelen voort. Sommige kunstvormen - die met een dierlijke oorsprong - zijn corticaal: dans (baltsgedrag) en muziek zijn de belangrijkste. Ze bevorderen sociale cohesie en paarvorming en dienen daarmee het belang van de soort. Schilderkunst en beeldhouwkunst zijn typisch menselijke neocorticale uitingen. Kunstenaars zijn individueel bezig, in eerste instantie slechts gericht op de eigen ontplooiing en het eigen welbehagen. Tussen de consoliderende en de innovatieve kunstuitingen zitten echter wisselwerkingen. Experimentele kunst kan na verloop van tijd worden omarmd door het collectief. En precies daar zit volgens Ellenbroek een belangrijk aspect van wat hij noemt: kunstgedrag. Kunst die door innoverende kunstenaars als typisch individuele bezigheid wordt ontwikkeld kan door de massa worden overgenomen en een maatschappelijk consoliderende taak gaan vervullen. Het is dan massakunst geworden.

Inderdaad: terwijl mijn opa veertig jaar geleden fel afgaf op de 'oerwoudmuziek' van de Beatles, zijn Yesterday en Hey Jude intussen opgenomen in het repertoire achtergrondmuziek in snelwegrestaurants. De ooit verguisde 'ik-klodder-maar-wat-aan' werken van Karel Appel hangen tegenwoordig als reproductie in de huisjes van CenterParcs. Wat eens innovatief was, avant garde, is dus een tijd later geconsolideerd geraakt. Daarmee bewijst de kunstenaar de maatschappij een dienst.

Cultuurbeleid

Ellenbroek eindigt met enkele gedachten over cultuurbeleid. Immers, je kunt er nog zo aardig op los filosoferen (een neocorticale innovatieve bezigheid) maar enige maatschappelijke relevantie (een corticale consoliderende functie) is nooit weg. Wat zou de overheid moeten

doen om het kunstenbeleid zo vruchtbaar mogelijk te laten zijn? Het antwoord is simpel: zo weinig mogelijk! Innovatieve kunst is een kwestie van individueel schepend vermogen. Iedere vorm van bemoeienis daarmee is inherent fnuikend: voor je het weet is de kunstenaar in een sociaal wenselijk keurslijf geperst. En voor wat betreft de inbedding van kunst in een bredere (maatschappelijke) context: dat komt na verloop van tijd vanzelf wel goed.

Er zit nog meer in Ellenbroeks filosofie wat in het boek soms helaas verborgen blijft, en dat is een punt van kritiek: soms houdt de schrijver halt op een moment waar hij eigenlijk nog een tijdje neocorticaal zou moeten doorfilosoferen. Bijvoorbeeld bij zijn gedachten over de overeenkomsten tussen kunst en wetenschap. Dat zijn allebei voornamelijk door mannen beoefende bezigheden, waarbij eigenlijk een kinderlijke vorm van nieuwsgierigheid en onbevangenheid nodig is. Ellenbroek noemt dit neotenisch gedrag, maar aarzelt om daarop voort te redeneren en het te verklaren. Ik noem verder de relatie tussen kunst en religie (religie is een typische massa-activiteit, waarbij echter ieder individu zijn eigen beleving ondergaat); de gesignaleerde frictie tussen kunst en criminaliteit (ook een vorm van individuele grensverlegging); en tenslotte het veronderstelde *sex-appeal* van de kunstenaar. Het valt te hopen dat Frans Ellenbroek de tijd zal vinden om nog verder aan zijn gedachten te werken, zijn biologische bijdragen aan de kunstfilosofie zijn er waardevol genoeg voor. Het verbaast me om die reden dat er geen uitgever voor zijn boek te vinden was, waardoor 'De biologische evolutie van de Kunsten' uiteindelijk in eigen beheer door het Natuurmuseum Brabant is uitgegeven en geproduceerd. Met steun van de Mondriaanstichting, die daarmee een heel klein beetje aan het eigen bestaansrecht knaagt.[]

Frans Ellenbroek - De biologische evolutie van de Kunsten - Uitgave Natuurmuseum Brabant, 2006, 176 pp. ISBN 90-810495-1-8.
Te koop in de museumwinkel voor 15 euro.

MODERNE KUNST EN
KUNSTMINNEND
PUBIEK IN HET MoMA,
NEW YORK.
[FOTO: KEES MOELIKER]